

VIS AC POTESTAS GYÁMI VAGYONKEZELÉS A KLASSZIKUS RÓMAI JOGBAN

Jakab Éva
egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem

Arisztotelész hangsúlyozza, hogy minden emberi cselekvés, minden tudomány célja alapjában a jó megismerése: „minden mesterség és vizsgálódás (...) valami jóra irányul”.¹ A jó megismerése a célunk, hogy ezáltal a jó és igazságos (*kalon kai dikaion*) mércéje szerint élhessünk. Az emberi cselekvés mindig valamilyen cél (*telosz*) megvalósítására irányul; a cselekvés célja a valós vagy vélt jó megvalósítása.² „Az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek erény szerinti (...) tevékenysége. Hozzátehetjük: az egész élet tartama alatt. Mert ahogy egy fecske s egy nap még nem jelent tavaszt, éppúgy igazán boldoggá sem tehet egy nap vagy egy rövid idő.”³

Az egyetemi oktatói életpálya, évtizedeken keresztül fiatal hallgatók lelkiismeretes és elhivatott jogásszá nevelése igen sajátos emberi cselekvés, önmegvalósítás, ami örömmel, sikerekkel, kudarcokkal kikövezett fáradságos utat jelent. A következetes, igazságos és emberileg jó tevékenység egész életen át való gyakorlása mégis meghozza gyümölcsét: az autarkiát, ami Arisztotelész szerint maga a boldogság: „a boldogság tökéletes és önmagában elégséges valami, s egyben minden cselekvésnek a végcélja.”⁴ Az autarkia arisztotelészi boldogságát, önmagában elégséges, beteljesedett és környezetéhez mindig pozitív, jó gondolatokkal, segítő szándékkal közelítő örömteljes voltát észleltem évtizedeken keresztül a Jubiláns kedves, szerény, tiszteletre méltó lényében. Tanítványként és kollégaként szeretném jelen tanulmánnyal kifejezni hálám ezért, amelynek témáját a Jubiláns szakterületéről, a családjogból választottam.

Köztudott, hogy a társadalom alappillére a család. A családon belüli viszonyok Arisztotelész szerint az alkotmányos rend, a különböző alkotmányos formák leképeződései, mert minden családot háromféle hatalmi viszony jellemez: a férj hatalma a feleség felett, a szülők hatalma a gyerekek felett és a szabad családtagok uralma a rabszolgák felett (akik szintén az *oikosz*, a házközösség részei). Kétségtelen, hogy a neves filozófus korának, a Kr.e. 4. század görög világának társadalmi kontextusából indul ki. Megállapításai mégis örök érvényű igazságokat, évezredekre szóló üzeneteket hordoznak. Többek között hangsúlyozza, hogy minden szabad polgár alapvető joga a magánélethez és a magántulajdonhoz való jog. Platón kommunisztikus, a családot a közösségi struktúrákban feloldó koncepcióját elutasítva kiáll a család integritása, az államban betöltött nélkülözhetetlen szerepe mellett. Az egyéni boldogulás keretét, feltételrendjét a támogatóan segítő család tudja csak biztosítani. Nem egalitárius tendenciák, hanem családi és baráti kötődések biztosítják az összhangot a polgárok között.

¹ Arist. NE 1094a-b.

² Arist. NE 1094a.

³ Arist. NE 1098a.

⁴ Arist. NE 1097b.

A bonyolult családi viszonyok közül ebben a tanulmányban csupán egy kis részproblémával, a gyámság normatív szabályozásával és joggyakorlati kezelésével szeretnék foglalkozni a klasszikus római jogban. A római jogászok igyekeztek a gyámság lényegét jogilag szabatos definíciókba tömöríteni. A ránk maradt források arról tanúskodnak, hogy jogász-generációk csiszolták az optimális megfogalmazást. Például Julius Paulus, az 1. században tevékenykedő neves teoretikus traktátumában elődjére, Servius Sulpicius Rufusra hivatkozik, aki a Kr. e. 1. században élt, és a republikánus jogászok elitjéhez tartozott (D. 26,1,1 pr. Paulus 38 ed.): *Tutela est, ut Servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa.*⁵

Paulus Servius koncepcióját követve a *vis* és *potestas* központi szerepére épít, az önjogi serdületlen fölötti védelmező hatalomra és erőre. A *potestas* jogi műszó, amely valójában a *patria potestas*, az apai hatalmat idézi. A *ius civile* az elárvult, azaz az apa halála folytán önjogúvá vált, ezért védelemre szoruló serdületlen érdekében bizonyos tekintetben az apai hatalom mintájára alakította ki a gyámi hatalmat. A fenti idézet folytatása a definíciót etimológiai magyarázattal egészíti ki, amelynek célja a „*tutor*” (gyám) szó eredetének megvilágítása (D. 21,1,1,1 Paulus 38 ed): *Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen ceperunt: itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur.* Paulus kiemeli, hogy azt nevezzük gyámnak, aki ezzel az „erővel és hatalommal” (*vic ac potestas*) fel van ruházva; és maga a *tutor* elnevezés éppen innen eredeztethető. Azért nevezik ugyanis a gyámot *tutornak*, mert őrző és védelmező. A *tutor* szót tehát a *tui* szógyökhöz kapcsolja, amely az *aeditui* összetételben például a templomőr jelent, azaz azt a személyt, aki az *aedes*, templomi épület őrzője, felügyelője. A templomőr a szentély integritásáért, sérthetetlenségéért felel – a *tutor* pedig az önjogi serdületlen személyét és vagyonát védi.

Figyelemre méltó, hogy Servius definíciója évszázadokig „hatályban” maradt. Jusz-tiniánusz Intstitúciói a 6. században még mindig szinte szó szerint idézik fogalmi meghatározását (Inst. 1,13,1-2): „A gyámság – Servius meghatározása alapján – nem más, mint a civiljog által bevezetett és megengedett jogi hatalom egy szabad személy felett, annak védelmére, aki kora miatt magát megvédelmezni nem tudja. Gyámok (*tutores*) azok, akik ezt a hatalmat gyakorolják – ahonnan nevüket is vették. *Tutor*oknak nevezzük ugyanis őket, mint *tutor*okat, azaz védőket éppúgy, mint ahogy *aeditui*soknak mondjuk azokat, kik a templomokra (*aedes*) felügyelnek.”⁶

A két szöveget összevetve szembetűnő, hogy mindkettő tulajdonképpen a gyámságnak csak egyik fajtájára, a serdületlenek gyámságára koncentrál. A nők gyámsága, amely a serdült önjogi nő fölött élete végéig fennállt, nem került Servius látókörébe. A nők gyámságának hiánya Jusz-tiniánusz elemi tankönyvében azzal magyarázható, hogy ez a jogintézmény a posztklasszikus korban lassan kikapott a gyakorlatból. De Servius korában, sőt a római jog egész klasszikus korszakában a nők gyámságával számos kazuisztikus jogász állásfoglalás foglalkozik. Sőt, okiratok tanúskodnak a jogintézmény következetes alkalmazásáról a gyakorlatban is.

Talán azért nem említi Servius szövege a nőket, mert jogpolitikailag a serdületlenek gyámsága sokkal fontosabb volt. A gyám személye volt a garancia arra, hogy a római társa-

⁵ Vö. KUNKEL, Wolfgang – LIEBS, Detlef: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung.* Köln, Weimar & Wien, Böhlau, 2001. 25.

⁶ Mészöly Miklós fordítása.

dalmi elit elárvult gyerekeit ne foszthassák ki kapzsi rokonok vagy ravasz szélhámosok. Az ősi családi vagyon egyben tartása, megőrzése, és ezáltal a régi befolyásos családok politikai hatalmának kontinuitása lehetett a jogintézmény valódi hivatása.⁷ Erre vezethető vissza a definícióban a *potestas*, a hatalom hangsúlyozása is: a gyám kötelessége a serdületlen (és vagyonának) védelme, akár saját maga könnyelmű cselekedetei ellen is.⁸

Az archaikus korban és a köztársasági kor elején ez a hatalom alig ismert határokat: a gyám gyakorlatilag sajátjaként kezelte a gyámolt vagyonát. A hűtlen kezelés ellen csak a gyám becsülete védte a gyámoltat – jogorvoslat, kereset nem állt a rendelkezésére. A *praetor* vetett véget ennek az állapotnak: impériumára támaszkodva, a *iurisdictio*, a jogalkalmazás vezetőjeként a régi civiljog felelősségi hézagait a méltányosság elvét alkalmazva kiegészítette, azaz a gyámokat bizonyos szintű „állami ellenőrzés” alá helyezte.⁹

A Digezta 26,1 titulusában az edictum szövegét ismertető első fragmentumot hosszú kommentárok követik, amelyek részletesen taglalják azt is, hogy egyáltalán kit lehet gyámnak kinevezni. Ennek részletezése előtt érdemes néhány szót szólni a gyámság jogintézményéről a római jogban. A modern római jogi tankönyvekben az alábbi definíciót találjuk a gyámságról: „Unmündige (*impuberes*) und Frauen stehen, wenn sie *sui iuris* sind, unter Tutel.“¹⁰ Hasonlóan, de kicsit részletesebben fogalmaznak a magyar tankönyvek: „Gyámság alá kerülnek a serdületlenek, akik nem állnak apai hatalom alatt, és a nők, akik sem apai hatalom, sem *manus* alatt nem állnak; a gyámság e személyeknél a cselekvőképesség pótlására irányuló jogintézmény.”¹¹ A cselekvőképesség pótlása a saját ügyeik ellátására való képtelenség okán az első csoportban a zsenge életkor, a másodiknál a női nem következtében válik szükségessé. A serdülség korhatára a klasszikus római jogban köztudomásúan fiúknál a 14. életév, míg lányoknál a 12. életév volt. A lányoknál elsősorban az volt fontos, hogy a 12. életévük betöltése után házassági akaratnyilatkozatot tehessenek. A nők feletti örök gyámságot a legendák szerint a régi jogban a *levitas animi*, a nők könnyelmű természete miatt tartották szükségesnek. De ezzel a felfogással már Gaius is szembeszállt (Gai. 1,190): „Viszont úgy látszik, nincs olyan nyomós indok, amely azt sugallná, hogy a teljes korú (serdült) nőket gyámság alá helyezték. Mert amit úgy közönségesen hisznek, hogy mivel őket (a nőket) felfogásuk felületessége miatt többnyire becsapják és ezért méltányos volt, hogy őket a gyámok tekintélye irányítsa, inkább csak látszólagos, semmint igaz. Azok a nők ugyanis, akik teljes korúak, maguk intézik ügyeiket, és bizonyos ügyeknél, amelyeknél a gyám látszólag *auctoritását* adja, gyakran a praetor kényszeríti a gyámot *auctoritásának* megadására is.”¹² Gaius itt egyértelműen vitába száll az archaikus előítéletekkel. Hangsúlyozza, hogy korának Rómájában számos serdült nő saját maga intézi üzleti ügyeit, amelynél a jogrend szerint kötelezően előírt gyám közreműködése többnyire pusztán formáság marad. Sőt, sokszor a praetor kényszeríti a vonakodó vagy hanyag gyámot az *auctoritas*, a hozzájárulás megadására.

⁷ GARDNER, Jane F.: *Frauen im antiken Rom. Familie, Alltag, Recht*. C.H. Beck, München, 1995. 14–18.

⁸ Vö. CHEVREAU, Emmanuelle: *L'évolution de la tutelle romaine à travers le mécanisme de l'excusatio tutelae*. *Fundamina* 20,1 2014 139.

⁹ KASER, Max – KNÜTEL Rolf: *Römisches Privatrecht*. C.H.Beck, 20. Aufl. München, 2014. 363.

¹⁰ KASER – KNÜTEL, 2014. 362.

¹¹ MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Leges Kiadó, Szeged, 2015. 164; hasonlóan BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2016.

¹² Brósz Róbert fordítása.

Szépirodalmi és történeti források tanúsítják, hogy már a Kr.e. 1. században a vagyonos római hölgyek, például Terentia vagy Tullia, maguk igazgatták birtokaikat.¹³ Modern szakirodalmi kutatások igazolják, hogy a nők rohamosan növekvő szabadságát és függetlenségét valószínűleg Augustus családjogi törvényei fékeztek meg.¹⁴ Akár mi is volt a nők élete végéig tartó gyámságának a kiváltó oka, annak tartalma a jogászai szövegekből pontosan kiszűrhető.¹⁵ A nők a gyámjuk hozzájárulása (*auctoritása*) nélkül nem indíthattak keresetet (sem *legis actio*, sem *iudicium legitimum* formájában), nem köthettek semmilyen *ius civile* szerinti jogügyletet, például nem készíthettek végrendeletet, nem idegeníthettek el a *res Mancipi* kategóriájába tartozó vagyontárgyakat, nem szabadíthattak fel rabszolgákat, fel szabadítottjuknak nem adhattak engedélyt, hogy idegen rabszolgával életközösségre lépjen, és általában semmilyen kötelezettséget (*obligatio*) nem vállalhattak gyámjuk nélkül.¹⁶

Gaius részletesen elmagyarázza olvasóinak, hogy a gyám milyen jogalapon veheti át a gyámolt vagyonának kezelését: végrendelet, törvényi rendelkezés vagy a hatóság (*magistratus*) rendelete alapján.¹⁷ A következőkben erre még visszatérünk.

A forrásszövegek áttekintése előtt érdemes egy pillantást vetni a kontextusra. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a gyámság jogintézménye milyen szerepet töltött be a római társadalomban és gazdaságban. Lehet-e a jogi források alapján, amelyek zömmel a juszteniánuszi Digestában maradtak ránk, releváns választ adni a fenti kérdésre?

I. Jogpolitikai jelentőség

A következőkben megkísérlem néhány egyszerű számszerű adattal érzékeltetni a gyámság dogmatikai jelentőségét a klasszikus római jogászok írásai alapján. Juszteniánusz Institutióinak első könyvében (*De personis*) a gyámság tárgyalása a szöveg 45%-át teszi ki a sorok átszámolása alapján. Részletesebben ez azt jelenti, hogy az Inst. 1,13-26 szakaszokban a *tutela* alapvető szabályai kerülnek tárgyalásra. A mintegy négyszáz évvel korábban keletkezett előkép, Gaius Institutióiban¹⁸ a Személyekről szóló könyv (*De personis*) mintegy harmadát (33%) szenteli a gyámság szabályainak bemutatására.¹⁹ Ez az eredmény jól alátámasztja azt a szakirodalomban lassan terjedő nézetet, hogy Gaius műve a 2. században a provinciák azon lakosai számára készített kézikönyv volt, akik a római polgárjogot frissen szerezték meg.²⁰

¹³ DIXON, Suzanne: *Family Finances: Terentia and Tullia*. in: B. Rawson (ed.): *The Family in Ancient Rome*, London al. 1986. 93-120.

¹⁴ Kiváló áttekintést kínál a legújabb irodalomról KASER – KNÜTEL, 2014. 369.

¹⁵ NELSON, Heinz Leopold Wilhelm – MANTHE, Ulrich: *Gai Institutiones III 88-181*. Duncker und Humblot, Berlin, 1999. 145-146.

¹⁶ KASER – KNÜTEL, 2014. 369-370.

¹⁷ Gai. Inst. 1,144-187; vö. NELSON – MANTHE, 1999. 142-147; a *lex Atilia* és a *datio tutoris* szabályozásához a municipiumi törvényekben vö. NÖRR, Dieter: *Zur Palingenesie der römischen Vormundschaftsgesetze*. ZRG RA 118 (2001) 1-72.

¹⁸ Köztudott, hogy ez a munka volt a juszteniánuszi Institúciók mintája.

¹⁹ Gai. 1,143-199.

²⁰ THÜR, Gerhard: *Die Antezessoren-Vorlesung: Iustiniani Institutiones Redivivae*. in: O.M. Péter und B. Szábo (hg.): *A bonis bona discere*, Festgabe János Zlinszky, Miskolc, 1998. 587-595; MANTHE, Ulrich: *Gaius Institutionen*. Darmstadt, 2004. 12 és 21-24.

A gyámság kiemelkedő jelentőségét a Digeszta vonatkozó titulusainak az áttekintése is megerősíti. A 6. században császári parancsra keletkezett „törvénykönyv” 50 könyvéből (amelyek a római köz- és magánjogot egyaránt szabályozzák) kettő könyv foglalkozik a gyámsággal (D. 26 és D. 27). A jogintézmény jogpolitikai fontosságát itt is alátámasztja a két könyv össz-terjedelmének összevetése és kontextusban való értelmezése. Kiténik ugyanis, hogy e két titulus tartalma összesen kb. 5.500 nyomtatott sort jelent a modern kiadásokban. Ezzel szemben például a *Locatio conductio* (amely a római jogban a dologbérlet, munkabérszerződés és a vállalkozási szerződés szabályait fogta át) összesen 980 sorban kerül tárgyalásra. Az adásvételt, az árucsere-forgalom legfontosabb szerződését összesen kb. 3.000 sor szabályozza, amelyből 1.100 sor a mellékegyezményekkel foglalkozik.

A fenti adatokat összevetve megállapítható, hogy a gyámság a Digesztában lényegesen hosszabban van szabályozva, mint a *locatio conductio* és az adásvétel együttesen. Már ez a számokkal való egyszerű játék is mutatja a gyámság központi szerepét a római világban. Kézenfekvő, hogy ez a kiemelt jelentőség a nagy vagyonok ellenőrzésének problémájára vezethető vissza, mert ezek a vagyonos családok képezték Róma politikai elitjét.²¹

Kérdés, hogy a római világból ránk maradt okirati anyag tükrözi-e a jogintézmény fent vázolt jelentőségét. E kérdés megválaszolása előtt szeretnék még arra is utalni, hogy a Digesztában található kazuisztikus normatömeg jelentős részénél kimutatható a Római Birodalom keleti, görög-hellenisztikus részéből való eredet. A D. 26 és D. 27 titulusokat olvasgatva azonnal feltűnik, hogy számos fragmentum görögül került be az egyébként klasszikus latinságú gyűjteménybe. Összeszámolva 110 fragmentumról van szó, amelyek 655 sort tesznek ki. Ehhez járul még számos latin nyelvű eseti döntés, amelyeknél egyértelműen megállapítható a keleti eredet; ezekre hamarosan visszatérünk.

De nézzük alapkérdésünket: mit árul el az okiratok csoportja a *tutela* társadalmi szerepéről? Megerősíti-e a ránk maradt okiratok tömege a jogász írásokban diagnosztizálható jelentőséget?

II. Az okirati források

A fennmaradt okirati anyag gyors áttekintése azt mutatja, hogy számszerűségében ez messze elmarad más jogintézmények praxisának dokumentációjától. Ha a vizsgálatból kizárjuk a papirologiai forrásokat, akkor meglepően kevés gyámsági okirat marad.²² Az elhamarkodott ítélet előtt meggondolandó, hogy az okiratok fennmaradása/pusztulása kétezer év távlatában nagyrészt a véletlen műve: a klimatikus viszonyok, háborúk, helyi szokások stb. nagyban befolyásolják, hogy a Birodalom mely részéből rendelkezünk jobb dokumentációval.

Mégis érdemes egy pillantást vetni erre a forráscsoportra. A FIRA (*Fontes Iuris Romani Antejustiniani* III², 1943) harmadik kötetében Arangio-Ruiz összesen 8 dokumentumot sorolt a gyámság témaköréhez: Nr. 24-31. Érdekes, hogy mindegyik okirat provinciai környezetből származik, jórászt Egyiptomból. A következő jogügyletekről tudósítanak: *datio tutoris*, azaz gyámrendelés (Nr. 24,25,28), *excusatio tutoris*, azaz a gyám kimentése

²¹ VERBOVEN, Koenraad: *The Economy of Friends. Economic Aspects of Amicitia and Patronage in the Late Republic*. Bruxelles, 2002.

²² A papiiruszok gazdag anyagához vö. CAVENAILE, Robert: *Corpus Papyrorum Latinarum (CPL)*. Wiesbaden, 1958.; RUPPRECHT, Hans-Albert: *Zur Frage der Frauentutel im römischen Ägypten*. in: G. Wesener – H. Stiegler (hg.): *Festschrift für Arnold Kränzlein*, Graz, 1986. 95-102.

a gyámi kötelezettség ellátása alól (Nr.30), *liberatio tutoris*, azaz a gyám felmentése (Nr. 26,31), együttes gyámok közti megállapodás (Nr. 29) és *ius liberorum* (Nr. 27). A fenti nyolc okirathból 4 a nők gyámságát, 4 a serdüetlenek gyámságát érinti.

A keltezés alapján megállapítható, hogy a dokumentumok mintegy háromszáz évet ölelnek fel: az elsőt Kr.e. 14-ben, az utolsót Kr.u. 263-ban állították ki. A nyolcból hetet papirusztekercsre, egyet pedig fatáblára írtak (Nr. 25). Mindegyik okirat, ahogy ezt fent már jeleztem, Egyiptomból maradt ránk. Túlnyomó részt görögül fogalmazták őket, bár két-nyelvűek (görög és latin) is találhatók közöttük. Érdekes, hogy olyan okirat is két-nyelvűen lett kiállítva, ahol egyértelműen római polgárok a felek (Nr. 31). Ezek a dokumentumok érdekes információkkal szolgálnak a jogéletről.²³

A kifejezetten gyámsági okiratok mellett persze számos olyan lelet található, ahol például a nők gyámjuk hozzájárulásával kötnek jogügyletet. Ilyen pl. FIRA III² 93, egy ajándékozás, amelyben az ajándékozó nő, bizonyos Julia Monime telket enged át *mancipatio* formájában Silvanus isten egyesületének (*collegium*); a jogügylethez gyámja is auctoritását adja.²⁴ Figyelemre méltó, hogy FIRA III² 95 viszont olyan ajándékozást örökít meg, ahol Statia Irene egy sírhelyet enged át M. Licinius Timotheus részére – de itt hiányzik a gyám, pedig itt is *mancipatio* formájában történt az ajándék átruházása. Jogilag mégis korrekt ügyletről volt szó, mert a szöveg többször is megemlíti, hogy a *donatrix* a *ius liberorum* alapján mentesült a gyámság alól, mert legalább három gyereket szült.²⁵

A FIRA harmadik kötetében publikált színes okirati anyag alapján az alábbi megállapítások tehetők: egyrészt a sovány okirati anyag nem harmonizál a Digeszta és az Institutiók terjedelmes szabálytömegével. Másrészt a források földrajzi megoszlása megerősíti azt a feltevést, hogy a gyámság és annak hatósági ügyintézése, kontrollja a provinciákban kiemelt jelentőséggel bírt.

Arangio-Ruiz fontos okirati gyűjteményének publikálása után azonban jelentős mennyiségű fatáblára írt okirati anyag került napvilágra Itáliában, a Vezúv környéki ásatások során. Ezeket a dokumentumokat Pompei, Herculaneum és Puteoli jegyzői és írnokai szerkesztették az 1. század folyamán. A Vezúv 79-ben történt vulkánkitörése hamuval, lávával fedte be ezeket az ókori városokat. Oxigéntől elzárva még az okirat tipikus alapanyaga, az egyébként igen romlandó fa is megmenekült az enyészettől, bár többnyire elszenesedett állapotban.

Herculaneumból gyámrendelések maradtak fenn; jó példát szolgáltat TH M. Della Corte PP 4,228 (Nr. 13): *Ilvir ex decurionum decret[o, quo ne ab] iusto tutore [tutela abeat, ex] lege Iulia [et Titia dixit: Aresc[usae] Q. Vibidius [A]mpliatus sit tuto[r]*.²⁶ Dieter Nörr leszögezi, hogy Herculaneumnak saját városi törvénye lehetett (*lex municipii*), amely

²³ Vö. JAKAB ÉVA: *Financial Transactions by Women in Puteoli*. in: Paul du Plessis (ed.): *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*, Edinburgh, 2013. 123-126; GARDNER, 1995. 234-235; LEGRAND, Pierre: *Fragments on law-as-culture*, W.E.J. Tjeenk Willink, Deventer, 1999. 5.; FRIEDMAN, Lawrence M.: *Some Thoughts on Comparative Legal Culture*, in: D. S. Clark (ed.): *Comparative and Private International Law*, Duncker und Humblot, Berlin, 1990. 53-54.

²⁴ NELSON – MANTHE, 1999. 146.

²⁵ NELSON – MANTHE, 1999. 146-147.

²⁶ Vö. ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Studi epigrafici e Papirologici*. Napoli, 1974. 451-452. Német fordításban: „Der Duovir hat gemäß dem Beschluss der Dekurionen, damit eine Tutel durch einen rechtmäßigen Tutor nicht fehle, angeordnet: Für Arescusa soll Q. Vibidius Ampliatus Tutor sein.”

valószínűleg a gyámrendelést is szabályozta.²⁷ Ennek ellenére a *decuriones* gyámrendelési jogát a *lex Julia* rendelkezésére hivatkozva rögzíti a szöveg.²⁸

A Sulpiciusok archívuma viszont arról tudósít, hogy a jog szerint gyámság alá kerülő nők hogyan tudtak mégis gyámi közreműködés nélkül szabadon részt venni az üzleti életben, szerződéseket kötni. A Sulpiciusok bankárok voltak, akiknek ügyfélkörében a társadalom minden rétege képviseltette magát: Róma politika-uralkodói elitje, Puteoli üzletemberei, felszabadítottak és rabszolgák.²⁹ A Giuseppe Camodeca által 1999-ben felülvizsgálva, átdolgozva megjelentetett *re-editio* 127 dokumentumot tartalmaz.³⁰ Meglepő a tény, hogy e nagyszámú okirat között csak kettő olyan található, amely gyám közreműködését örökíti meg. Mindez annak ellenére, hogy az összes okirat közül 23-ban legalább az egyik alanyi pozícióban nő a szerződő fél. Hogy lehet megmagyarázni ezt a jelenséget?

Kifejezetten csak TPSulp. 60 és 90 tartalmaz gyámi közreműködést; mindkét esetben a *tutela mulieris* (nő fölötti gyámság) esete forog fenn. Nézzük meg közelebbről TPSulp. 60 (Puteoli, Kr.u. 43) szövegét:

TABELLAE TITINIAE A[NTRACIDIS]

Exp(ensos)

Eupliae Theodori f(iliae) [HS DC] | Meiliacae tutore aucto[re] | Epichare Aphrodisi f(ilio) Athe[niensi]; | Petiit et numeratos acce[pit] | Domo ex r[fi]sco

Acceptos

Risco (vac.) [HS DC] | Eos HS DC | nu[m]mos, qui s(upra) s(cripti) s(unt)], | Interrogant[e Titinia Antracide], | fide sua esse ius[sit Epichares Aphrodisi] | f(ilius) Athenensis p[ro Euplia Theodori f(ilia)] | Meliacae Ti[tinia]e Antracidi | Act[um] Puteolis.

A szokatlan fogalmazást mutató szöveget a szakirodalom többnyire *nomen arcarium* gyanánt értelmezi. Valószínű, hogy a bankon keresztül folyósított pénzkölcsönről van szó. A formula feltehetően azért atipikus, mert a kölcsönösszeg kifizetése a hitelező számlájáról az adós számlájára történő átutalás formájában valósult meg.³¹ Témánk szempontjából releváns, hogy mindkét szerződő fél nő: az adós a valószínűleg görög származású Euplia, aki Epichares nevű gyámjával (aki talán a férje is) lép föl.³² A hitelező, Titinia Antracis feltehetően Puteoli illetőségű üzletasszony, aki a bank közvetítésével jól kamatozó kölcsönökbe fekteti pénzét. A kölcsön összege, 1.600 sestertius, viszonylag alacsonynak számít.

²⁷ Hasonló helytartói hatáskörökhöz vö. NÖRR, 2011. 29-32.

²⁸ NÖRR, 2001 11-12.

²⁹ Crook, John Anthony (Rez.): *L'archivio puteolano dei Sulpicii* by G. Camodeca. JRS 84. 1994. 260-261.; GRÖSCHLER, Peter: *Die pompejanischen und herkulanensischen Urkunden als Erkenntnisquelle für das römische Recht*. in: Avenarius, Martin (hg.): *Hermeneutik der Quellentexte des Römischen Rechts*, Baden-Baden, 2008. 44-62.

³⁰ CAMODECA, Giuseppe: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*. Edizione critica dell'archivio puteolano die Sulpicii I-II. Roma, 1999.

³¹ GRÖSCHLER, Peter: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundenfunden*. Berlin, 1997. 69-70; JAKAB ÉVA: *Bankurkunden und Buchführung (TPSulp. 60 und die graeco-ägyptischen Papyri)*. in: Thür, Gerhard – Francisco Javier Fernández Nieto (hg.): *Symposium 1999 (Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 14)*, Köln u.a. 2003, 493-530.; anders WOLF, Joseph Georg: *Die tabellae der Titinia Antracis und die Bürgschaft des Epichares*. IURA 49 1998 (2002), 25-39.

³² JAKAB, 2003. 494; más véleményen van WOLF, Joseph Georg: *Der neue pompejanische Urkundenfund*. Zu Camodecas Edizione critica dell'archivio Puteolano die Sulpicii, ZRG RA 118 2001. 120, aki *tutela impuberum* gyanánt értelmezi a jogügyletet.

A jó állapotban fennmaradt szöveg arról tanúskodik, hogy Puteoliban a joggyakorlat a klasszikus római jog előírásaival összhangban, azt betartva működött. A nők korlátozott cselekvőképességét a gyámi *auctoritas* pótolta. Euplia két másik okiratban is adósként szerepel; föltehetően Epichares azokhoz is gyámi *auctoritasát* adta (Nr. 61 és 62). Ezek a viaszos táblák azonban annyira rossz állapotban maradtak ránk, hogy a gyám esetleges szerepéről semmi bizonyosat nem lehet megállapítani.

TPSulp. 99 szintén rossz állapotú, mégis érdemes foglalkoznunk vele, mert ez a második okirat, amelyben a gyámi *auctoritas* explicite szerepel. A szöveg Marcia Fausta stipulációját tartalmazza,³³ aki adósként szerződött az okirat tanúsága szerint. Marcia Fausta is betartja a nőket érintő korlátozott cselekvőképesség szabályait – gyámjával együtt köt jogügyletet. TPSulp. 82, egy árverést dokumentáló *chirographum* szintén „női” jogügylet, amelyben Patulcia Erotis, egy felszabadított rabszolganő (*libertina*) egy viszonylag magas összeg átvételét nyugtázza, amit Caius Sulpicius Cinnamus bankár fizetett ki neki.³⁴ Az okiratot patrónusa (aki valószínűleg korábbi tulajdonosa, majd felszabadítója volt) állította ki, de *tutorra* nem történik benne semmilyen utalás.

Hogyan magyarázható a szűkös lelet, a gyámi *auctoritas* szinte teljes hiánya Puteoli üzleti gyakorlatában?

Amint azt fent már említettük, a Sulpiciusok archívumában összesen 23 okirat dokumentál olyan jogügyletet, amelyben valamelyik alanyi pozícióban nő szerepel. Ha figyelembe vesszük, hogy a 127 okiratból csak 95 van jogilag ésszerűen értelmezhető állapotban, akkor ez a 23 okirat a reprezentációs mintánk 24 %-át jelenti. E magas százalékos arány mellett még inkább meglepő a gyámi közreműködés alacsony előfordulása. Egy korábbi tanulmányomban azt a felfogást képviseltem, hogy a vagyonos római nők elegánsan meg tudták kerülni az archaikus nő-gyámság nyomasztó terhét azáltal, hogy üzleti ügyeiket (ezen belül banki pénzügyi tranzakcióikat is) közvetítőkön keresztül bonyolították le.³⁵ Ilyen közvetítőként rabszolgák, felszabadítottak vagy akár függőségi viszonyban nem álló ügynökök is eredményesen tevékenykedhettek. Most nem akarom újra megismételni azokat a szövegelemzéseket és érveket, amelyek ehhez a megállapításhoz vezettek. Csupán egyetlen okiratot szeretnék bemutatni a rafinált jogügyleti fogások érzékeltetésére (TPSulp. 58, Puteoli, Kr.u. 1. század):

*prae[t]er HS viginti milia
nummum in rationem
Priscil[l]ae d[o]minae meae;
eaeque HS quattuor millia,
5 quae su[p]ra s[cr]ipta sunt,
proba recte dari fide rogavit
C(aius) Sulpicius F[a]ustus fide promisi
Pyramus Caesiae Priscillae ser(vus).
Act(um) Puteol[i]s.*

³³ A név rosszul olvasható, vö. CAMODECA, 1999. 210-211.

³⁴ A Sulpiciusok banki tevékenységéhez vö.: GRÖSCHLER, 1997. 57-66; ANDREAU, Jean: *Affaires financières à Pouzzoles au Ier siècle ap. J.-C.: Les tablettes de Murecine*. REL 72 (1995) 153-155; WOLF, Joseph Georg.: *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund: Die Streitbeilegung zwischen L. Faenius Eumenes und C. Sulpicius Cinnamus*. in: Studi in onore di Cesare Sanfilippo VI, Milano, 1985. 779-780.

³⁵ JAKAB, 2013. 123-150.

Egy *tripychon*, azaz eredetileg három fatáblából összefűzött okirat³⁶ torzója áll előttünk, amelyből csak a *scriptura interior* maradt fenn, amely a szerződési szöveg végét tartalmazza; a tábla hátoldalán pedig a tanúk nevei és pecsétjei látszanak. Ezt az okiratot is Puteoliban állították ki. A sorok egy stipulációt örökítenek meg a bankár Faustus és Pyramus, Caesia Priscilla rabszolgája között (8. sor). Faustus 4.000 sestertiuszt fizetett ki a bank pénztárából a rabszolga kezeihez, és a szokásoknak megfelelően *stipulatio* formájában is megígértette a visszafizetést. Egyértelmű, hogy itt is *mutuum*, azaz kölcsönszerződés az alapügylet, amely a pénzürmék *traditio* formájában végbement átadásával, a tulajdon-átruházás aktusával jött létre (reálszerződés).³⁷ A kölcsönszerződésből *condictio (stricti iuris, in personam actio)* keletkezik a kölcsönösszeg visszakövetelésére; a pernyeréshez a felperesnek a kölcsön tényleges folyósítását kell bizonyítania. A perelhetőség tehát fennáll, a *mutuum* már a preklasszikus római jog szilárd részét képezi.

Ennek ellenére a joggyakorlatban elterjedt szokás volt a *mutuum*-nak stipulációval való kombinálása: a hitelező formális kérdésére az adós formálisan megígérte a kölcsönvett összeg visszafizetését. Ezzel egy újabb *civilis causa* jött létre: a stipulációból mint verbálszerződésből (amely lehetett absztrakt vagy kauzális) szintén kereset keletkezett (*condictio* vagy *actio*). A *stipulatio* alapján indított perben a felperes csak a kérdés-felet elhangzását volt köteles bizonyítani a pernyeréshez. A két jogcím (*mutuum* és *stipulatio*) párhuzamosan élt, a jogosult pedig szabadon választhatott, hogy melyik *causa* alapján kíván keresetet indítani.³⁸

Visszatérve a fenti okirathoz, joggal tételezhetjük fel, hogy tabula 1, pagina 2, azaz a szerződési szöveg első része a *chirographum* szokásos formuláját követte: *scripsi me accepisse et (mutua) debere*.³⁹ A *chirographum*-ot követhette a fent olvasható *stipulatio*. Az okiratban azonban három személy szerepel: Faustus, Pyramus és Caesia Priscilla. A tényállás rekonstruálásánál ezért két különböző variáció képzelhető el: a) Pyramus a kölcsönt a saját maga számára, saját használatára vette fel; b) Pyramus a kölcsönt úrnője, Caesia Priscilla számára, az ő használatára vette fel. Az első variáció is életközeli és jogszerű, mert a rabszolgák különvagyonuk (*peculium*) körében szabadon köthettek szerződéseket, részt vehettek az árucseré-forgalomban, az üzleti életben. A *domina*, Caesia Priscilla neve ebben az esetben azért lenne megemlítve, hogy a szerződő fél (a rabszolga) személye egyértelműen azonosítható legyen, illetve az adós kötelemszegése esetén a hitelező a tulajdonosa ellen fordulhasson a teljesítésért a járulékos keresetek (pl. az *actio de peculio*) adta lehetőséget kihasználva. A praetor ugyanis bizonyos szűken körülhatárolt tényállásokban keresetet adott a rabszolga tartozásai miatt a tulajdonos ellen.⁴⁰ A második variáció szerint Pyramus a kölcsönt nem saját használatára, hanem úrnője részére veszi fel. A rabszolga ekkor pusztán teljesítési segéd vagy quasi képviselő, aki a kötelezett helyett átveszi a kölcsönösszeget.

Az okirat 2-3. sorában olvasható kifejezés nézetem szerint a második variáció mellett szól: *in rationem Priscillae dominae meae*, amely előtt a Priscilla terhére már korábban keletkezett, és még mindig fennálló 20.000 sestertiusra menő követelés került rögzítésre.

³⁶ MEYER, Elisabeth A.: *Legitimacy and Law in the Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 125.; PÓLAY Elemér: *A dáciai viaszostáblák szerződései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 40-63.; PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *Raktárbérlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45)*. in: Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila (szerk): *Jogtörténeti Tanulmányok IX*, Pécs, 2008. 315.

³⁷ GRÖSCHLER, Peter.: *Die Konzeption des mutuum cum stipulatione*. TR 74 2006. 261-287.

³⁸ JAKAB, 2013. 123-125.

³⁹ A *stipulatio* lehetett absztrakt vagy kauzális fogalmazású; a Sulpicius archívumban található stipulációk többnyire kauzális fogalmazásúak, azaz a *mutuum* mint a visszafizetési kötelezettség jogalapja megnevezésre kerül.

⁴⁰ MOLNÁR – JAKAB, 2015. 135-136.; BENEDEK – PÓKECZ, 2016. 54.

Camodeca mellett érvel, hogy az *in rationem* (elszámolásra, számlára) kifejezés csak a fennálló 20.000 sestertius tartozásra vonatkozik, azaz csak az lett Priscilla számára folyósítva, csak annak a visszafizetése terheli a *domina* vagyonát.⁴¹ Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy inkább a frissen megkötött jogügyletre vonatkozik ez a kitétel, azaz arról van szó, hogy az éppen felvett 4.000 sestertius Priscilla terhére, követelésként az ő számláját terhelve kerül könyvelésre a banki pénztárkönyvben. Tehát a 4.000 sestertius visszafizetéséért Caesia Priscilla felel, az ő tartozásáról van szó, ugyanúgy mint a korábban felvett 20.000 sestertius vonatkozásában; össztartozása tehát 24.000 sestertius. A korábbi adósságra való utalás a nováló hatás kizárása miatt fontos.

Ebben a tényállási variációban Pyramus csak segédkezik úrnőjének a kölcsönfelvételnél: a *dominica potestas*, a rabszolga fölött fennálló tulajdonjog révén ugyanis az úrnő *ipso iure* szerez tulajdont rabszolgája minden szerzeményén; azaz a Pyramus kezébe leszámolt pénzürméken a tulajdonjogot a *domina* szerzi meg. A rabszolga ugyanis rendelkezhet *de facto peculiummal*, annak keretében akár üzleti vállalkozásba is kezdhet, mert cselekvőképességét elismerte a római jog – de nem jogképes, azaz semmilyen joga, így tulajdonjoga sem lehet. Vagyonjogi jogképességgel csak az úrnő rendelkezik.⁴²

De miért nem ment Caesia Priscilla, aki szemmel láthatóan hitelképes, vagyonos úrhölgy, személyesen a bankba kölcsönszerződése megkötése végett? A személyes eljárás mellőzése, ehelyett a rabszolga igénybe vétele jogi és etikai okokra vezethető vissza. Jogilag a függőségi viszonyban lévő, cselekvőképes, de nem jogképes rabszolga igénybe vétele elegánsan kiküszöböli a gyámkényszer kényelmetlenségét. Így Caesia Priscilla megőrizheti üzleti titkait családjá, ismerősei előtt. Társadalmi-etikai szempontból pedig a rabszolga közbenjárása megóvjá az úrnőt a közszereplés, a bankban való személyes megjelenés dehonesztáló kényelmetlenségétől. Az ókori Róma erkölcsi értékrendjével ugyanis nem volt összeegyeztethető a tisztességes nők nyilvános szerepvállalása.⁴³

Összefoglalóan megállapítható, hogy az okiratok ugyan kevés közvetlen információval szolgálnak a gyámság jogintézményéről, mégis értékes adalékot nyújtanak a nők kötelezően előírt és élethosszig tartó gyámság megkerülésének lehetőségeiről. Ugyanakkor szembetűnő, hogy az eddig tárgyalt okirati anyag kivétel nélkül a nők gyámságára vonatkozik. A források alapján kirajzolódó mozaik kiegészítésre szorul: a serdületlenek gyámi auctoritással kötött jogügyleteinek mindennapos gyakorlatáról a viaszos táblák helyett a jogászai írások tudósítanak.

III. Jogászai irodalom

Jelen tanulmány témájához gazdag forrásanyaggal szolgál az a mintegy 5.500 sor is, amely a Digeztában a jogászok elméleti-dogmatikai reflexióit foglalja össze a joggyakorlat által fölvetett kérdésekre. A következőkben csak néhány olyan aspektust emelnék ki, amelyek az okiratok vizsgálata során fölvetett kérdések szempontjából relevánsak.

Ulpianus, Paulus, Modestinus vagy Cervidius Scaevola a mindennapos jogéletben fölmerült jogi problémákat taglalva, vagy a peres felek által fölvetett konkrét kérdésekre szakvéleményt készítve a tényállásokat gyakran a jogügyletekben használt klauzulákra,

⁴¹ CAMODECA, 1999.149.

⁴² KASER – KNÜTEL, 2017. 102-103.

⁴³ GARDNER, 1995. 258-267.

szerződési kikötésekre alapozza. Számos esetben konkrét megállapodásokból (bizonyítási eszközként szolgáló okiratokból) idéznek és értelmeznek jól sikerült vagy félresikerült megfogalmazásokat. Másutt tanácsokat adnak készülő megállapodások, szerkesztendő okiratok helyes formulázásához.

Köztudott, hogy a gyámrendelés, a gyám helyett új gyám kirendelése, a gyámi biztosítékok megfogalmazása, a gyámolt vagyonának kezelése az elszámolás aspektusából, vagy a gyámi hozzájárulás (*auctoritas*) megadása szigorú formaságokat követett az okirati gyakorlatban. Elég itt néhány példára utalni: *‘Lucium Titium liberis meis tutorem do’* (Gai. 1,149); *‘Liberis meis vel uxori meae Titius tutor esto’* (Gai. 1,149); *‘uxori (meae) tutorem do’* (Gai. 1,149); *‘Titiae uxori meae tutoris optionem do’* (Gai. 1,150); *‘Titiae uxori meae tutoris optionem dumtaxat semel do / dumtaxat bis do’* (Gai. 1,152); *‘Lucium Titium tutorem do, si is non vivit, tum Gaium Plautium tutorem do’* (D. 26,2,33 Iav.); *‘illi aut illi filiis meis, utri eorum volet, Titius tutor esto’* (D. 26,2,23 pr. Afr.); *‘Titius si volet illi filio meo tutor esto’* (D. 26,2,23,1 Afr.); *‘parakalō epimeleisthai tōn pragmatōn’* (D. 26,3,1,1 Mod.); *‘eosque aneclogistos esse volo’* (D. 26,7,5,7 Ulp.); *‘si liber erit, tutor esto’* (D. 26,2,10,4 Ulp.); *‘tutorem do, si satisdederit’* (D. 26,1,6,1 Ulp.).⁴⁴ A listát még hosszan lehetne folytatni. Különösen sok jogvita keletkezett végrendeleti gyámrendelésekből. Egyrészt gyakran előfordult, hogy a végintézkedésbe foglalt gyámrendelés az idő folyamán, a végrendelezés és a végrendelező halála közötti időszakot tekintve, már tárgytalanná vált, mert például a kijelölt gyám a végrendelező előtt elhalálozott, elvesztette polgárjogát vagy társadalmi megbecsülését, és a praetor ezért mellőzni kényszerült személyét. Másrészt a feltételhez kötött gyámrendelés vagy a végrendeleti és törvényes alapon gyámságra törekvők közötti feszültség is gyakran perrel végződött.

A jogászok szakvéleményeiben konkrét jogügyletekből szó szerint idézett kikötéseket áttekintve lehetővé válik a joggyakorlatban elterjedt és a bírói gyakorlat illetve a jogtudomány által helyesnek elfogadott formulák rekonstrukciója. A jogászok írásait a *tutela impuberum* és *tutela mulierum* százalékos megoszlása szempontjából sorra véve szembeötlő, hogy lényegesen nagyobb számban foglalkoznak a serdületlenek gyámságával.

A kauteláris praxis tipikus problémái jól kirajzolódnak a szövegek átolvasása nyomán. Föltűnően sok fragmentum foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az okiratokban terminus technicusként használt bizonyos szavak, fogalmak kiterjesztően vagy megszorítóan értelmezendők-e. Például egy végrendeleti gyámjelölés esetében mi tekinthető az alanyi körnek (D. 26,2,5-6 Ulp. 15 Sab.): *‘Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae videtur dedisse, quia filiae appellatione etiam postuma continetur’*. Ha az örökhagyó a végrendeletben úgy fogalmazott, hogy „lányai” vagy „fiai” számára bizonyos személyt gyámul rendel, majd a végrendelet elkészítése, tanúk közreműködésével való lepecsételése és lezárása után születik még egy lánya, akkor a megnevezett gyám rá is vonatkozik-e. Könnyű elképzelni, hogy a törvényes gyám próbált a családi vagyon közelébe férkőzni arra hivatkozva, hogy *incerta persona* (határozatlan, azaz még meg nem született személy) javára nem lehet végintézkedést tenni.

Ulpianus méltányosságból, a *favor testamenti* általános elvére támaszkodva a végrendeleti gyám javára dönt. Szakvéleményét valójában jogilag nem indokolja, pusztán arra hivatkozik, hogy a *filia* megnevezés gyűjtőkategória, amely az örökhagyó halálakor az apai hatalma alatt élő összes leányt átfogja, függetlenül attól, hogy a végrendelet készítése

⁴⁴ A D. 26 titulusban 18 vonatkozó forráshely található.

előtt vagy után születtek. A végrendelező akarata (*voluntas*) egyértelműen az volt, hogy mindegyik lányáról a nevezett gyám gondoskodjon.

Nagy számban találhatunk provinciai környezetből származó jogász szakvéleményeket is a gazdag anyagban: D. 26,1,6,1; D. 26,2,1; D. 26,2,26; D. 26,2,30; D. 26,3,1,2; D. 26,3,2 pr., D. 26,7,47,2; D. 26,7,58,2; D. 26,7,59 stb.⁴⁵ Ezekben a jogesetekben a hellenisztikus jogi kultúra elemei általában keverednek a római jog előírásainak való megfelelés igényével. A római joghoz való spontán idomulás jórészt azzal magyarázható, hogy a provinciai polgárok egy esetleges jövőbeli perben a kedvezőbb elbírálásban remélve már eleve a helytartói bíróságok elvárásaira fókuszálnak jogügyleteikben. Ez a sajátos alulról jövő „jogharmonizáció” annak ellenére megfigyelhető, hogy a helytartó családjogi perekben igen toleráns volt, sőt kifejezetten ügyelt a helyi szokások figyelembe vételére. Ez a helytartói tolerancia néha a jogászok éles bírálatát váltotta ki, amint ezt az alábbi jogeset tanúsítja (D. 26,2,26 pr. Pap. 4 resp.): *Iure nostro tutela communium liberorum matri testamento patris frustra mandatur; nec, si provinciae praeses imperitia lapsus patris voluntatem sequendam decreverit, successor eius sententiam, quam leges nostrae non admittunt, recte sequetur.* Papinianus komprimált döntéséből az alábbi tényállás bontakozik ki: egy családapa végintézkedésében úgy rendelkezett, hogy a törvényes házasságból származó gyermekei gyámja a felesége, a gyerekek anyja legyen. A helytartó a végrendelet értelmében ki is rendelte az anyát a gyermekei gyámjának (*decrevit*). A görög jogi kultúrához tartozó provinciai környezetben, provinciai polgárok között számos példát találunk hasonló megoldásra.⁴⁶

Esetünkben valószínűleg a rokonok közül perelt valaki, és követelte a végrendelet semmissé nyilvánítását törvényellenességre hivatkozva. Közismert tény, hogy a római jog szerint csak férfiak tölthettek be gyámi tiszte: *Tutela plerumque virile officium est* (D. 26,1,16 pr. Gaius).⁴⁷ Kivételes esetben esetleg a császártól kérvényezhette az anya a gyámként való kinevezését.⁴⁸

Papinianus éles bírálata arra utal, hogy római polgár végrendeletéről lehetett szó a jogesetben. Hisz provinciai polgár esetében a rómaiak nem avatkoztak be drasztikusan a helyi szokásjogi alapú joggyakorlatba, azaz családjogi ügyekben eltűrték a római jogtól eltérő, esetleg annak ellentmondó gyakorlatot is. A provinciai környezetben viszont gyakran előfordult, hogy a huzamosabb ideje, esetleg több generáció óta ott élő római polgárok „idomultak” a helyi szokásokhoz, azaz jogügyleteiket nem a klasszikus római jog előírásai, hanem egyszerűen a helyi „közjegyzői” vagy ímoki gyakorlat szokásai szerint foglalták okiratba. Mindebből csak akkor származott probléma, ha heves jogvita támadt az érdekeltek között, és a felek egyike a legmagasabb bírói fórumhoz, a helytartóhoz folyamodott döntésért. A helytartó köteles volt a felek státusza (jogállása) szerinti, a római jog előírásait követő ítéletet hozni. Kellemetlen következményekkel járhatott a törvénszegő, hibás ítélet: a Papinianus által fölvetett *imperitia*, a kellő hozzáértés hiánya adott esetben a magas politikus karrierjének végét jelenthette.

A Digestában számos utalás található a gyámság törvényi szabályozására is: Tizenkét Táblás Törvény, *lex Iulia Vellaea*, *lex Iulia et Papia Poppea*, a praetori edictum, *Senatus*

⁴⁵ A D. 26 *titulus*ban összesen 33 ilyen eset található.

⁴⁶ Hasonló tényállásról tudósít SB VI 9065, Z. 5-8; I. Mylasa II, 807; Milet I 3, 151 Z. 4-6; BGU VIII 1813, Z. 1-10; IG IX 2, 1040, Z. 1-10; I. Erythrai/Klazomenai II 201, Z. 151-164; vö. VÉLISSAROPOULOS-KARAKOSTAS, Julie: *Droit grec d'Alexandre à Auguste* (323 av. J.-C. – 14 ap. J.-C.) II, Athènes 2011. 231-233.

⁴⁷ Hasonlóan Neratius D. 26,2,18.

⁴⁸ Vö. GARDNER, 1995. 23-25.

consulta, oratio principis vagy császári *rescriptum*ok szerepelnek a jogászi döntésekben.⁴⁹ Ezek absztraktnak, a kazuisztikától némileg elvonatkoztatva, de szétaprózott részletszabályok útján szabják meg a jogintézmény kereteit.

A szövegeket áttekintve föltűnő a császári *rescripta* igen magas aránya: itt hasznos lenne egy mélyreható, monografikus kutatás, amely összevetné a *rescriptum*ok számát és átfogó, iránymutató, formáló jellegét más titulusok normatív tartalmával. Érdekes lenne a társadalmi és gazdasági összefüggéseket is földeríteni a kontextus jobb megértése érdekében. Fontos lenne a párhuzamos forráshordozók (pl. papiruszok, feliratok) releváns anyagának összevetése a jogászi irodalommal.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a gyámságról tudósító epigráfiai és papirológiai dokumentumok viszonylag kis számban maradtak ránk. Az okirati anyag alapján aligha érzékelhető a gyámság fontos szerepe a római társadalomban. A viaszos táblák csekély számuk ellenére értékes információkkal szolgálnak a joggyakorlatról, amit a jogászi és irodalmi források hasznosan egészítenek ki. Jelen tanulmány inkább csak fölillantotta a dogmatikailag érdekfeszítő problémákat, a részletes kifejtésre itt nem nyílt lehetőség.

⁴⁹ 47 császári rendelet regisztrálható; 7 *Senatus consulta*; és 9 utalás a XII táblás törvényre. A gyámságról szóló törvényekhez vö. NÖRR, 2001. 29-30.